

कुलेले आत्महत्या गऱ्यो ? कथामा अनुभूतिको संरचना

असमान लामा

lamaasman1@gmail.com

अध्ययनसार

प्रस्तुत अध्ययन नारायण ढकालद्वारा लिखित कुलेले आत्महत्या गऱ्यो कथामा वर्ग, पिँडी र प्रभुत्व एवम् दबाव र तनावबाट सिर्जित अनुभूतिको अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । यसमा कथाले समेटेको कालगत सन्दर्भ, वर्ग, पिँडीगत दबाव र तनावका परिप्रेक्ष्यमा पात्रहरूले गरेका अनुभूति र दबाव र तनावका परिप्रेक्ष्यमा निर्मित विशिष्ट अनुभूतिको संरचना पहिल्याउने कार्य गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि बेलायती समाजशास्त्री रेमन्ड विलियम्स (सन् १९२१-१९८८) को साहित्यको समाजशास्त्रीय मान्यता अनुभूतिको संरचना सम्बन्धी मान्यतालाई कृतिविश्लेषणको मुख्य आधारका रूपमा उपयोग गरिएको छ । अध्ययनको निष्कर्षमा कुलेले आत्महत्या गऱ्यो कथाले नेपाली समाजका राजनीतिक विकृति, बेरोजगार र आर्थिक अभावबाट पात्रहरूले गरेका विशिष्ट अनुभूतिका साथै दबाव र तनावबाट मुक्तिका लागि प्रतिरोधी चेतना विकसित भएर नयाँ उदीयमान संस्कृतिको जन्मको सङ्केत देखिएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

मुख्य शब्दावली : अनुभूति, दबाव, तनाव, प्रभुत्व, पिँडी

१. विषय परिचय

कुलेले आत्महत्या गऱ्यो कथामा अनुभूतिको संरचना निरूपण गर्नु प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य विषय हो । नारायण ढकाल(वि.सं.२०१०) द्वारा लिखित कुलेले आत्महत्या गऱ्यो कथा सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । यो कथा नारायण ढकालका कथा (२०७२)कथा सङ्ग्रहभित्र सङ्गृहीत छ । प्रस्तुत कथामा राजनीतिक विसङ्गति, बेरोजगार र आर्थिक अभावबाट सिर्जित पीडादायी स्थिति र त्यसप्रतिको विद्रोहको चित्रण गरिएको छ । २०५८ सालमै लेखिएको यस कथाले तत्कालीन राजनीतिक विकृति, बेरोजगार एवम् आर्थिक अभाव र त्यसबाट सिर्जित निराशा र आक्रोश का कारण जङ्गल पसेर विद्रोह गरिएको सन्दर्भ रहेकाले २०५० को दशकको नेपालको जनयुद्धको यथार्थ सङ्केत गरेकाले यस कथालाई समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गर्नु औचित्यपूर्ण देखिन्छ ।

अनुभूतिको संरचना बेलायती चिन्तक रेमन्ड विलियम्स (सन् १९२१-१९८८) को केन्द्रीय मान्यता हो । प्रस्तुत अध्ययनपत्रमा रेमन्ड विलियम्सको अनुभूतिको संरचनाका आधारमा कुलेले आत्महत्या गऱ्यो कथाको अध्ययन गरिएको छ । यस कथामा अनुभूतिको पक्ष सघन रूपमा आएको छ । कथामा रहेको ज्ञानको निरूपणका लागि साहित्यको समाजशास्त्रीय आधार उपयोग गर्न सकिन्छ । त्यसकारण रेमन्ड विलियम्स द्वारा प्रतिपादित अनुभूतिको संरचनासम्बन्धी सैद्धान्तिक पर्याधार खडा गरी प्रस्तुत कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

२. सैद्धान्तिक पर्याधार र विश्लेषण ढाँचा

अनुभूतिको संरचना रेमन्ड विलियम्स (१९२१-१९८८)को सांस्कृतिक चिन्तनमा पाइने महत्त्वपूर्ण पदावली हो । गोल्लडमानको सिद्धान्तमा विश्वदृष्टि र लावेन्थलको सिद्धान्तमा अर्थको संरचनाले जुन महत्त्व र स्थान पाएको छ । विलियम्सको सिद्धान्तमा त्यही स्थान र महत्त्व अनुभूतिको संरचनाले पाएको छ । सन् १९५४ को को आफ्नो एउटा लेख प्रिफेस टु फिल्म एन्ड ड्रामाटिक ट्रेडिसन्समा उनले पहिले चोटि यस अवधारणाको व्याख्या र प्रयोग गर्दै उनले भनेका छन् :

हामी एउटा कालखण्डको अध्ययनमा त्यस कालको भौतिक जीवन, सामाजिक सङ्गठन र एउटा सीमासम्म प्रधान विचारहरूलाई कमोबेस ठिक ढङ्गले पुनःनिर्मित गर्न सक्छौं । यिनै तत्त्वहरूद्वारा निर्मित समग्रताको कुनै उपयोगी हुन्छ तर अनुभवले के देखाएको छ भने विश्लेषणका क्रममा यस समग्रताका सबै तत्त्वसँग कलाको सम्बन्धको खोजी गरिसक्दा पनि त्यसमा त्यस्तो केही कुरा बाँकी नै रहन्छ । जसलाई

बाहिरका कुनै वस्तु पक्षसँग सम्बन्ध जोड्न प्रायः कठिन नै हुन्छ। यसैलाई म अनुभूतिको संरचना भन्छु जसलाई कुनै कलाकृतिलाई समग्रतामा अनुभव गरेर नै थाहा पाउन सकिन्छ (पाण्डेय, २०७३ पृ. ३०-३१)। अनुभूतिको संरचनालाई विलियम्सले आन्तरिक तथ्यलाई उजागर गर्ने प्रविधिका रूपमा चिनाएको पाइन्छ।

रेमण्ड विलियम्सले आफ्नो धारणाको विकासका लागि इटालीका विद्वान् ग्राम्सीको अवधारणाको समेत सहयोग लिएका छन्। यस क्रममा उनले प्रभुत्वशाली र वैकल्पिक परम्पराका साथै अवशिष्ट र उदीयमान परम्पराको समेत विस्तृत चर्चा गरेको पाइन्छ। प्रभुत्व प्राथमिक रूपले प्राधान्य र अधीनस्थसँग सम्बन्धित छ। र यसले अनुभूतिको संरचनालाई प्रभाव पार्न सक्छ, यद्यपि विलियम्सले यी दुवै तथ्याकै एउटै होइनन् भन्ने कुरा गरेका छन्। तथापि अनुभूतिको संरचनालाई पिँढीगत परिप्रेक्ष्यमा हेर्न सकिने र त्यसक्रममा प्रभुत्वशाली पिँढीलर अधीनस्थ वा वैकल्पिक पिँढीका आआफ्नै अनुभूतिको संरचना हुने अनि प्रभुत्वशाली पिँढीले आफ्नो संस्कृति र तत्जन्य अनुभूतिलाई अधीनस्थ पिँढीमाथि नजानिँदो ढङ्गले विस्तार गर्ने प्रयास गरिरहने कुरालाई जसरी विलियम्सले स्वीकार गरेका छन् त्यस सन्दर्भमा ग्राम्सीका प्रभुत्वसम्बन्धी धारणाको सहयोग लिएर पनि कुनै कलाकृतिमा अनुभूतिको संरचनालाई हेर्न सकिने स्थिति चाहिँ रहन्छ (पाण्डेय, २०७३, पृ. ३३)। अनुभूतिको संरचनाकै विश्लेषण गर्ने क्रममा विलियम्सले दबाव र तनावबाट सिर्जित अनुभूति सम्बन्धी धारणासमेत प्रस्तुत गरेका छन्। उनका अनुसार समाजमा तिन पिँढी हुने धारणा छ। पहिलो पिँढीले अधिल्लो पिँढीको प्रभुत्वका विकल्पमा आफ्नो अनुभूतिको संरचना निर्माण गर्छ। यस क्रममा दबाव र तनाव सिर्जना हुन्छ र त्यसका समाधान स्वरूप दोस्रो (तेस्रो) पिँढी अथवा समुदायले वैकल्पिक बाटो लिन्छ र त्यसले नयाँ अनुभूति हुन्छन् र हरेक कलाकृति यही अनुभूतिकै संरचनाकै उपज हुन्छ, भन्ने धारणा विलियम्स व्यक्त गर्छन् (पाण्डेय, २०७३ पृ. ३५)। विलियम्सले अनुभूतिको संरचनाको व्याख्या गर्ने सन्दर्भमा विश्लेषणका मूल दुई आधार प्रस्तुत गरेका छन्। कृतिमा उल्लिखित पिँढीगत समुदाय र तिनीहरूविचको अन्तरसम्बन्धको खोजी तथा अर्को दबाव र तनावको परिप्रेक्ष्यमा एकै कालखण्डमा पिँढीगत अनुभूतिको संरचनाको अवस्था। यी दुई तत्त्वलाई नै रेमण्ड विलियम्सको साहित्यको समाजशास्त्रीय अध्ययनको प्रमुख आधार मान्न सकिन्छ।

प्रस्तुत अध्ययनपत्रमा रेमण्ड विलियम्सको अनुभूतिको संरचनाका मान्यताबाट कथाको विश्लेषण गरिएको छ। यो साहित्यको अध्ययनमा आधारित भएकाले गुणात्मक अध्ययन पद्धतिमा आधारित छ। त्यसमा मूलतः पाठविश्लेषणका साथै सन्दर्भपरक विश्लेषण पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ।

३ 'कुलेले आत्महत्या गर्‍यो' कथामा अनुभूतिको संरचनाको विश्लेषण

'कुलेले आत्महत्या गर्‍यो' कथामा २०५० को दशकको मूलतः नेपालको राजनीतिक विसङ्गति, बेरोजगारी र आर्थिक अभावले सिर्जित समस्या र त्यसले व्यक्ति तथा समाजमा पारेको प्रभावका कारण निर्मित अनुभूतिको प्रभावकारी चित्रण गरिएको छ। यसमा पात्रहरूका के कस्तो अनुभूतिको संरचना गरिएको छ, भन्ने विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

४. वर्ग र पिँढीको परिप्रेक्ष्यमा अनुभूतिको संरचना

'कुलेले आत्महत्या गर्‍यो' कथामा मूलतः निम्न आर्थिक वर्गका गणेशप्रसाद र कुलबहादुर एवम् उनीहरूभन्दा केही आर्थिक हैसियत भएका कृष्णहरिका माध्यमबाट फरक फरक अनुभूतिको संरचनाको निर्माण गरिएको छ। यो कथा परम्परागत सामाजिक एवम् विसङ्गति राजनैतिक व्यवस्थाकै पीठिकामा उभिएको छ। राजनीतिबाट असफल भई निराश भएर मानवअधिकार मञ्च नामको गैरसरकारी संस्था खोलेर काम गरे पनि त्यसमा पनि चरम राजनीति देखेर कुलबहादुर निराश हुँदै भन्छ :

साक्ष्य : १

“यहाँ राजनीतिमात्र कन्टेनर भएको होइन रैछ, समाजसेवाको क्षेत्र पनि त्यत्तिकै भ्रष्ट रैछ अब म भोलिदेखि यो प्रस्ताव बोकेर लरतर लरतर हिंडन सकिदैन। अब म गाउँ जान्छु। हलो जोतेर खान्छु। जे गर्छु, शिर ठाडो पारेर गर्छु।” (ढकाल, नारायण, २०५८पृ :१५१)

प्रस्तुत कथांशमा फोहोर राजनीतिबाट कुलबहादुरमा घृणा एवम् वितृष्णाबाट उब्जेको अनुभूति प्रस्तुत गरिएको छ। यस भनाइबाट कुलबहादुरको व्यक्तिगत अनुभूति मात्र समाविष्ट नभई सिङ्गो निम्न आर्थिक वर्गीय सर्वसाधारण जनताको अनुभूति प्रकट भएको छ।

मानवअधिकार मञ्चमा सँगै काम गरे पनि कृष्णहरि र कुलबहादुरको फरक आर्थिक हैसियत देखिन्छ। कृष्णहरिले धैर्य गर्नुपर्ने कुरा बताउँदा कुलबहादुर क्रोधित भई कराउँदछ :

साक्ष्य : २

“म अब यो काठमाडौं बस्दिन तेरो पो यहाँ घर छ, जग्गाजमिन छ। तँ चार वर्ष बिगिस भने पनि सम्हाल्ने ठाउँ छ, मेरो के छ र ? अहिले पहाडमा मेरो जम्मै जग्गा बेच्यो भने पनि पचास हजार आउँदैन। अब मेरो अगाडि एउटा उपाय छ, गाउँ गएर हलो चलाउनु” (ढकाल, नारायण २०५८, पृ १५१.)

माथि उल्लिखित साक्ष्यमा कृष्णहरि र कुलबहादुरको आर्थिक वर्गगत भिन्नतालाई उजागर गरेको छ। मानवअधिकार मञ्चलाई आर्थिक सहयोग नमिल्दा पनि कृष्णहरि र कुलबहादुर फरक अनुभूति भएको छ। वर्गीय भिन्नताकै कारण यस्तो हुन पुगेको हो।

वर्ग र संस्कृतिगत भिन्नताकै कारण कृष्णहरिले कुलबहादुरलाई आफ्नो शरीर र कपडाको समेत बेवास्ता गरेकोप्रति सचेत गराएको छ।

साक्ष्य : ३

“हे मूला ! यस्तो लापरवाही पनि गर्नु ? कमसे कम मुख धुने, दाँत माभने, धोएको लुगा लगाउने कुरामा त सचेत हो !” (ढकाल, नारायण २०५८, पृ १५२)

उल्लिखित साक्ष्यमा कृष्णहरिको उक्त भनाइले वर्ग एवम् संस्कृतिगत भिन्नतालाई उद्घाटन गरेको छ। कुलबहादुरको अवस्थाबाट कृष्णहरिमा छुट्टै खालको अनुभूतिको निर्माण भएको छ।

कुलबहादुरको व्यक्तिगत सरसफाइप्रतिको असचेतताले कृष्णहरिमा निम्नप्रकारको अनुभूति निर्माण भएको देखिन्छ :

साक्ष्य : ४

“डुडुडुडु गन्हाउने मुख लिएर हिंडनुलाई नीजि मामिला भन्छस् ? अलिकति पनि लाजशरम छैन जनावर जस्तो भएर हिंड्न ?” (ढकाल, नारायण, २०५८ पृ.१५२)

प्रस्तुत साक्ष्यमा कुलबहादुरको व्यक्तिगत सफाइप्रतिको असचेतना र चरम लापरवाहीका कारण कृष्णबहादुरले लाज र घिनको अनुभूति गर्न पुगेको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ।

कृष्णहरिले कुलेलाई व्यक्तिगत सरसफाइप्रति सचेत रहन गरेको आग्रहप्रति कुलबहादुर ठाडै अस्वीकार गर्दै भन्छ :

साक्ष्य : ५

“तिमीहरू मान्छे जस्ता भएर के नै लछार्न सकेका छौ र ? भुत्रो गर्न सक्थौ ? म जनावर हुन्छु कसलाई के मतलब ? मलाई उपदेश दिने तँ को होस् ?” (ढकाल, नारायण, २०५८, पृ.१५२)

उपर्युक्त साक्ष्यमा राजनीतिक विसङ्गति, बेरोजगारी, र चरम आर्थिक अभावका कारण कुलबहादुर मानसिक रूपमा विक्षिप्त अवस्थामा पुगेको देखिन्छ। यस्तो अनुभूति कुलबहादुरको व्यक्तिगत अनुभूति मात्र नभई राजनीतिक विसङ्गति, बेरोजगारी र चरम आर्थिक अभावबाट गुज्रेका धेरैजसो युवाहरूको सामूहिक अनुभूति समेत बन्न पुगेको छ।

म पात्र गणेशप्रसादको स्वभावकै कारण समाजका मानिसहरूको वेग्लै अनुभूति निर्माण भएको यसरी व्यक्त गरिएको छ :

साक्ष्य : ६

“म मात्र गणेशप्रसादलाई समुदायले छुट्टै तरिकाले हेर्दछन्। यो मान्छे डलर कमाउने ठाउँमा छु भनेर भित्रभित्रै घमण्डले चूर पो छ त !” (ढकाल, नारायण, २०५८ पृ.१५५)

माथि प्रस्तुत साक्ष्यमा म पात्र गणेशप्रसादप्रतिको अनुभूति प्रस्तुत गरिएको छ। पहिले पूर्णतः बेरोजगार रहेका गणेशप्रसाद काममा लागेको थाहा पाएपछि गाउँलेहरूको ऊप्रतिको दृष्टिकोण परिवर्तन भएको अनुभूति गणेशप्रसादले पनि गरेको छ।

कथाको मुख्य पात्र अर्थात् म पात्र (गणेशप्रसाद) र उसका काल पिँढीगत फरक फरक अनुभूति गरेका छन्। जागिर खाए पनि कुनै आर्थिक प्रगति गर्न नसकेकोमा म पात्रप्रतिको हेराइबाट म पात्र अप्ठ्यारो अनुभूति गर्दछ। यस कुरालाई तलको साक्ष्यले पुष्टि गर्छ।

साक्ष्य : ७

“बा जजमानहरूको घरमा कुनै न कुनै काममा गएका बखत मलाई अलि सजिलो पऱ्यो। श्रीमती घरधन्दांमा व्यस्त हुन्थी र केटाकेटीहरू च्यातिएका किताब पल्टाएर गृहकार्य गर्न व्यस्त हुन्थे। ... बा कतै नगएका दिन मलाई समय काट्न पनि निकै अप्ठेरो पऱ्यो। उहाँका आँखाको अव्यक्त भावले मलाई भित्रभित्रै नालायक बनाइरहेको हुन्थ्यो।” (ढकाल, नारायण पृ.१५४)

उल्लिखित साक्ष्यमा म पात्रले यस्तो अनुभूति गर्नुका पछाडि उसको आर्थिक उन्नति गर्न नसक्नु नै हो। जागिरको बहानामा दिनहुँ सहर गएर रिक्तो हात फर्केकै कारण बाको आँखाको भाव चिमोट्याइँले म पात्रले यस्तो अनुभूति गर्न पुगेको छ। बाको जजमानी पेसाप्रति म पात्रलाई कति पनि रुचि नहुनु र उसले आर्थिक उन्नति गर्न नसक्नुका बिच पिँढीगत द्वन्द्वका कारण फरक फरक अनुभूतिको निर्माण भएको छ।

साक्ष्य : ८

“पितापुर्खाको बाटोमा हिँड्नु, नभए किन बाँच्नु ?” (ढकाल, नारायण, २०५८पृ:१५४)

प्रस्तुत कथांशबाट म पात्रका बाले उनलाई आफ्नै जजमानी पेसामा लागेको देख्न चाहेको तर छोराले पितापुर्खाको बाटामा नहिँडी केही उन्नति गर्ने काम नगरेकोले म पात्रका बामा आफ्नै छोरामा प्रति अत्यन्तै दुःख र घृणाको अनुभूति जन्मन पुगेको छ। यहाँ पिँढीगत द्वन्द्वको अनुभूतिसमेत व्यक्त भएको छ।

५ दबाव र तनावद्वारा निर्मित अनुभूतिको संरचना

‘कुलेले आत्महत्या गर्‱यो’ कथाराजनीतिक विसङ्गति र बेरोजगारजन्य परिवेशमा रचना गरिएको कथा हो। यस कथामा राजनीतिबाट असफल भएपछि मानवअधिकार मञ्च खोलेर बसेका कृष्णहरि र कुलबहादुरबिच मानवअधिकार मञ्च सम्बन्ध चिसिएपछि दबाव र तनाव हुनु र कुलबहादुरले मञ्च छोडेर जङ्गल पसेको घटनालाई मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ। त्यसैगरी म पात्रले बेरोजगार हुनुपरेको र रोजगार पाएर पनि केही आर्थिक उन्नति गर्न नसकेको दबाव र तनाव सामना गर्नुपरेको छ र त्यसबाट विशिष्ट प्रकारको अनुभूति गरेको छ।

कथाको प्रमुख पात्र कुलबहादुरले राजनीतिबाट असफल भएपछि, कृष्णहरिसँग मिलेर मानवअधिकार मञ्च नामक संस्था चलाउँछन्। काठमाडौँकै रैथाने कृष्णहरि र गाउँले परिवेशका कुलबहादुरविच एउटै पिँढीका भएर पनि आर्थिक अभावका कारणले दबाव र तनाव सिर्जना भएको छ। कुलबहादुरले समाजसेवामा समेत राजनीति देख्न थाल्दछ। कृष्णहरिसँग सम्बन्ध चिसिन थालेपछि, आर्थिक अभावको तनावबाट पीडित कुलबहादुरले गरेको अनुभूति यसरी व्यक्त गरिएको छ :

साक्ष्य : १

“म अब यो काठमाडौँमा बस्दिनँ तेरो पो यहाँ घर छ; जग्गाजमिन छ। तँ चार वर्ष बिग्रीस् भने पनि जग्गाजमिन छ। तँ चार वर्ष बिग्रीस् भने पनि सम्हाल्ने ठाउँ छ, मेरो के छ र ? अहिले पहाडमा मेरो जम्मै जग्गा बेच्यो भने पनि पचास हजार आउँदैन। अब मेरो अगाडि एउटा उपाय छ, गाउँ गएर हलो चलाउनु” (ढकाल, नारायण, २०५८ पृ:१५१)

प्रस्तुत साक्ष्यबाट आर्थिकअभावबाट ग्रसित कुलबहादुरको यथार्थको अनुभूति प्रकटभएको

छ। सहकर्मी कृष्णहरिले धैर्य राख्न गरेको अनुरोधप्रति कुलबहादुरलाई कति पनि विश्वास हुँदैन। बरु उसमा आक्रोश जन्मिन्छ। यस्तो हुनु आफ्नो आर्थिक हैसियतको यथार्थानुभूतिले पनि हो। आर्थिक अभावले गर्दा आफू काठमाडौँमा बस्न नसकिने अनुभूति कुलबहादुरलाई भएको छ। एकातिर कृष्णहरिले धैर्य राख्न गरेको आग्रह दबाव र अर्कातिर आर्थिक अभावको तनावका कारण कुलबहादुरले यस्तो अनुभूतिगर्न बाध्य भएको छ। त्यसैगरी कृष्णहरिले धैर्य राख्न अनुरोध गर्दा कुलबहादुर आक्रोशित हुन्छ, जसलाई तलका साक्ष्यबाट पुष्टि गर्न सकिन्छ :

साक्ष्य : २

“भाडमा जाओस् तेरो नैतिकता यो शब्द बकवास हो। मेरो लागि। कुकुर जस्तो अरुको घरघर चहारेर खान्ने। घरपट्टिको गाली र भर्त्सना सहन, साथीभाइको अगाडि आवारा देखिनका निम्ति तेरो नैतिकताको पछि लाग्दिनँ अब म। अब म आफ्नो ज्यान जोगाउनु पर्थ्यो भने मान्छे, मार्न पनि तयार छु, बुझिस्।” (ढकाल, नारायण, २०५८पृ:१५४)

प्रस्तुत साक्ष्यमा कुलबहादुरले धैर्य शून्य अवस्थामा पुग्दा आवेगको अनुभूतिको चित्रण गरिएको छ। अरुका अगाडि भुकेर बाँच्नुपर्दा उसलाई पीडाको अनुभूति भएको छ। कृष्णहरिको शब्दका सान्त्वनाले उसको आवेग भन् बढेको छ। आर्थिक समस्याका कारण अब घरपट्टिको गाली र भर्त्सना सहन नसक्ने उसको तनावजन्य अनुभूतिको संरचना गरिएको छ।

‘कुलेले आत्महत्या गर्थ्यो’ कथा पिँढी र प्रभुत्व र त्यसबाट सिर्जना हुने दबाव र तनावलाई कथामा सशक्त रूपले प्रस्तुत गरिएको छ। त्यस कथाको मुख्य पात्र म पात्र गणेश प्रसादलाई बाले बेरोजगार भएर हिँड्नुभन्दा जजमानी गर्ने दबाव दिँदा निर्मित अनुभूतिको संरचना यस्तो देखिएको छ :

साक्ष्य : ३

“मसित कुनै जवाफ हुँदैनथ्यो। म लडाईँको मोर्चामा हतियार बिना गएको सिपाही जस्तो हुन्थेँ। बाको आक्रोश स्वाभाविक थियो। आफ्नो छोरो जागिरको बहानामा दिनहुँ सहर जान्छ, फर्किँदा रिक्त हात फर्किन्छ, भन्ने थाहा पाएपछि, जुनसुकै बाबुलाई छटपटी हुनु स्वाभाविक हो। म त्यही छोरो थिएँ, जसले बिनातलब धेरै महिना सहर आउजाउ गरेर बस भाडाको मात्र अव्यय गरेको थियो। ” (ढकाल, नारायण, २०५८, पृ १५४-१५५)

प्रस्तुत साक्ष्यमा पिँढीगत दबाव र तनाव सिर्जित अनुभूति प्रस्तुत गरिएको छ । म पात्रका बाले रोजगार भएर पनि केही आर्थिक उन्नति गर्न नसकेपछि, पुर्ख्यौली पेसालाई अपनाउन दबाव दिन्छन् तर म पात्र भने मुक भएर बस्न बाध्य हुन्छ । उसलाई आफू निरीह भएको अनुभूति हुन्छ । यहाँ एकातिर बाको दबाव र अर्कोतिर आर्थिक अभाव र बाको शब्द प्रहारबाट म पात्रमा विशेष अनुभूति सिर्जना भएको देखिन्छ ।

म पात्रलाई बाले मात्र होइन जागिर पाएर पनि आर्थिक उन्नति गर्न नसकेकामा श्रीमतीले समेत दबाव दिन्छे । त्यही दबावकै कारण म पात्रमा तनाव सिर्जना भएको छ र विशिष्ट अनुभूति यसरी प्रकट भएको छ :

साक्ष्य : ४

“पहिले पूर्णतया बेरोजगार हुँदा स्थिति अर्कै थियो । बा र श्रीमतीलाई एउटा आशा थियो, दुःख मैले जागिर नपाएसम्म केही दिनका लागि मात्र हो भनेर । त्यही आशामा थिए उनीहरू अनि त्यही आशाको त्यान्द्रोले म र उनीहरूमाभएको सम्बन्धमा सहजता ल्याइदिएको थियो । तर, अब त्यस्तो थिएन । म काममा लागेको छु भन्ने भएपछि उनीहरूमा अर्को किसिमको आशा पलाउनु स्वाभाविक थियो ।” (ढकाल, नारायण, २०५८, पृ :१५५)

प्रस्तुत साक्ष्यमा पारिवारिक दबाव र तनाव र त्यसबाट उत्पन्न म पात्रको अनुभूति प्रस्तुत गरिएको छ । बेरोजगार हुँदा स्थिति अर्कै भए पनि जागिरे भएर पनि आर्थिक उन्नति गर्न नसकेकामा बुबा र श्रीमतीको चर्को दबाव म पात्रले सहनु परेको र यस्तो अनुभूतिगर्न पुगेको छ ।

दबाव र तनावकै परिप्रेक्ष्यमा म पात्र गणेशप्रसादले मञ्च छोड्ने निर्णय गर्दा यस्तो अनुभूतिको संरचना निर्माण भएको छ :

साक्ष्य : ५

“अब म तुरुन्तै मञ्च छोड्छु । किन टाँसिइरहने त्यहाँ ? मञ्च छोडेपछि एउटा चुनौती न आउने हो मेरा अघि – गाउँमा बसेर कसरी दिन काट्ने ? घरमा एकदिन बस्न सकिँदैन, असफताको पीडा बोकेर । तर, तास खेलेर बरालिनेहरूका नाममा अरुले खेलेको हेरेर पनि त समय सक्न सकिन्छ । त्यसैले अब मैले मञ्चबाट बिदा लिनु नै उपयुक्त हुन्छ । मञ्चमा छिर्दा जसरी कुनै निवेदन लेखेको थिइँ, त्यसै गरी छोड्दा पनि कुनै रानीनामा लेख्नुपर्ने थिएन ।” (ढकाल, नारायण, २०५८, पृ :१५६)

प्रस्तुत साक्ष्यमा कथाका म पात्र गणेशप्रसादले विनातलब धेरै महिना मञ्चमा काम गर्नु परेको र पारिवारिक दबाव र तनावका कारण मञ्चमा काम गर्नुपरेको र पारिवारिक दबाव र तनावका कारण मञ्च छोड्ने सम्मको निर्णय गरेकाले त्यसबाट भएको अनुभूति अभिव्यक्त भएको छ । मञ्च छोडेपछि बेरोजगार हुँदा दिन काट्न गारो हुने कुरा गणेशप्रसादले महसुस गरेको छ । मञ्चमा काम गर्दा पनि तनाव भएको र छोड्ने निर्णय गर्दा पनि उसले तनावकै अनुभूति गरेको छ । यसरी एकपछि अर्का घटनाले म पात्र गणेशप्रसादका जीवनमा दबाव र तनाव सिर्जना गर्दै आएका छन् र विभिन्न अनुभूतिको संरचना सिर्जना हुँदै गएको छ ।

कथाकै मुख्य पात्र कृष्णहरिले पनि दबाव र तनावबाट विशिष्ट प्रकारको अनुभूतिगर्न पुगेको छ । कुलवहादुर जङ्गल पसेको कुरालाई आत्महत्याको संज्ञा दिँदै म पात्र गणेशप्रसादलाई भन्छ :

साक्ष्य : ६

“गणेश, तिमीले मेरो कुरा बुझेनौ क्यार !कुले जङ्गल पसेछ, क्या ! भन त, के यो जानाजानी आत्महत्या होइन ? के संसारमा अहिलेसम्म कुनै अराजकतावादीहरूले समाजलाई बदलेका छन् ?” (ढकाल, नारायण, २०५८पृ : १५६)

प्रस्तुत साक्ष्यमा सहकर्मी कुलबहादुर जङ्गल पसेकोमा कृष्णहरिलाई तनाव भएको छ। यसबाट उसलाई विशिष्ट अनुभूति भएको छ। त्यही भएर उसले कुलबहादुर जङ्गल पस्नुलाई आत्महत्याको संज्ञा दिएको छ। कुलबहादुर अराजक बनेको कृष्णहरिको तर्क छ। जङ्गल पसेर कति पनि राम्रै नगरेको अर्थात् नराम्रो अनुभूति कृष्णहरिले गरेको छ। एक प्रकारले कुलबहादुरप्रति कृष्णहरिमा आक्रोश पनि जागेको छ। आक्रोश जागे पनि कृष्णहरिले केही गर्न सक्ने थिएन। बरु मञ्चमा ऊ एकिलएको अनुभूति गर्दै म पात्रलाई यस्तो बनाइ राख्छ :

साक्ष्य : ७

“आजदेखि यो कार्यालयको इतिहास पनि समाप्त भयो। बुभ्यौ गणेश ? आज मेरो जीवनको एउटा कालखण्डको अन्तिम क्षण हो। आज पहिलो पटक मलाई आफू अत्यन्त एकलो भएको अनुभूति भएको छ। यसअघि मलाई लाग्दैनथ्यो, म एकलो छु। भोलिदेखि तिमी पनि यहाँ नआए हुन्छ। के काम यो ठाउँको ? हामीले तिमीलाई पनि धेरै दुःख दियौं। तर, यो परिस्थितिको खेल हो। यो कुरा तिमी अवश्य बुझ्छौ। सक्छौ भने मलाई माफ गरा।” (ढकाल, नारायण, २०५८पृ : १५७)

माथिको साक्ष्यमा कृष्णहरिको अनुभूतिमा पीडा र ग्लानि समेटिएका छन्। कुलबहादुरले मञ्च छोडेर जङ्गल पसेपछि उसलाई तनाव भएको छ। ऊ एकिलएको छ। ऊ एकलैले मञ्च चलाउने अवस्था पनि हुँदैन। म पात्र गणेशप्रसादलाई दुःख दिएकामा अपराध बोध गर्दै कृष्णहरि माफी माग्दछ। यस्तो अनुभूति हुनुमा कृष्णहरिमा भएको दबाव र तनावले काम गरेको छ। कृष्णहरिकै अनुभूतिलाई कथामा यसरी व्यक्त गरिएको छ।

साक्ष्य : ८

“जे भए पनि कुलेले राम्रो गरेन। उसले आफूभित्रको निराशाको निकास खोज्न यस्तो बाटो रोज्यो !समाजको वस्तुस्थिति चरम प्रतिकूल भएको यो समयमा उग्रवादी दुस्साहसको शरणार्थी हुनु भयानक पलायन वा उन्मादले समाजलाई बदल्न सकिन्छ ? कति दिनसम्म चल सक्छ यस्तो यात्रा ?”(ढकाल, नारायण, २०५८पृ : १५७)

प्रस्तुत साक्ष्यमा कुलबहादुरले मञ्च छोडेर जङ्गल पसेपछि भएको तनावबाट सिर्जित कृष्णहरिको अनुभूतिको संरचना प्रस्तुत गरिएको छ। कुलबहादुरले आफ्नो पेशशाको निकासको लागि जङ्गल पसेको अनुभूति कृष्णहरिलाई भएको छ। कुलबहादुर जङ्गल पस्नुले कसैले आत्महत्या गरे बराबरको अप्रिय अनुभूति कृष्णहरिलाई भएको छ। कुलबहादुरले उग्रवादी दुस्साहसको शरणार्थी बनेको र बदला र उन्मादको भावले समाज बदल्न नसक्ने जस्ता अभिव्यक्तिले कृष्णहरिले समेत कुलबहादुरबाट हुन सक्ने सम्भावित खतराको अनुभूति गरेको देखिन्छ। कृष्णहरि परिवर्तनका लागि चुनौती मोल्न नचाहने यथास्थिति मै रमाउन चाहने विचारधारा राख्ने व्यक्ति भएको तथ्य परिवर्तनका लागि जङ्गल पसेका कुलबहादुरलाई आत्महत्या गरेको संज्ञा दिएबाट पुष्टि हुन्छ।

६. निष्कर्ष

‘कुलेले आत्महत्या गर्‍यो’ कथामा पिँढी र प्रभुत्व र त्यसबाट सिर्जना हुने दबाव र तनावजन्य परिस्थितिका कारण हुने विशिष्ट अनुभूतिको संरचना गरिएको छ। म पात्र गणेशप्रसादले पिँढीगत दबाव र

तनाव अनुभूति गर्दै मञ्च छाडेर अनिश्चित भविष्यमा हामफाल्ने निर्णय गर्दाको विशिष्ट अनुभूतिको संरचना निकै सशक्त रूपमा चित्रण भएको देखिन्छ। प्रभुत्वशाली पिँढी राजनीतिक विसङ्गति र चरम आर्थिक अभावबाट भएको दबाव र तनावबाट कुलबहादुरले गरेको विशिष्ट अनुभूतिको संरचनाको निर्माण भएको छ। त्यसैगरी एकातिर यथास्थितिवादी सोच र अर्कोतिर कुलबहादुरले जङ्गल पसेर विद्रोही एवम् परिवर्तनकारी निर्णय गर्दा त्यसबाट कृष्णहरिमा सिर्जित दबाव र तनावजन्य परिस्थितिबाट निर्मित विशिष्ट प्रकारको अनुभूति चित्रण गरिएको छ। दबाव र तनावबाट मुक्ति पाउन यहाँ कुनै निश्चित वैकल्पिक संस्कृतिको निर्माण भइसकेको देखिँदैन तर त्यसको सङ्केत भने देखिन्छ। म पात्र गणेशप्रसादले जति दबाव र तनाव भए पनि पिताको जजमानी पेसा अपनाएको देखिँदैन वरु मञ्च छाडेर बेरोजगार हुने निर्णय गरेको छ। त्यसैगरी राजनीतिक विकृति वर्गगत द्वन्द्व र चरम आर्थिक अभावजन्य दबाव र तनावको समाधानका लागि कुलबहादुर जङ्गल पसेको देखाएर नयाँ संस्कृति निर्माणको सङ्केत गरिएको छ। राजनीतिक विसङ्गति, आर्थिक असमानता र पुरातनवादी सोचजस्ता विद्यमान कुरूप यथार्थप्रति कुलबहादुरले विद्रोह गरेको देखाइएकाले नयाँ संस्कृतिको निर्माण हुनसक्ने सम्भावित यथार्थको सङ्केत गरिएको छ। कथाको अन्त्यमा माओवादी द्वन्द्वकालको भल्को दिने यस कथामा कुलबहादुरले जुन प्रकारको दबाव र तनाव अनुभूति गरेको छ त्यो त्यो तत्कालीन धेरैजसो नेपाली युवाहरूको सामूहिक अनुभूति समेत भन्न सकिन्छ। कुलबहादुरले परम्पराप्रति गरेको विद्रोहमा कथाकारको प्रभाव देख्न सकिन्छ। यसरी कथामा राजनीतिक, सामाजिक विकृति एवम् वर्गीय र पुरातनवादी सोचाइ विरुद्ध पात्रहरूले विद्रोह गरेकाले परिवर्तनको चेतनालाई उदीयमान पिँढीबाट देखाउन समेत कथाकार सफल भएका छन्। यसप्रकार यो कथा समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट सफल कथा ठहरिएको छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

गङ्गतौला, नारायण (२०७२), समकालीन नेपाली कविताको समाशास्त्र, काठमाडौँ: नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान।

जैन, निर्मला (सम्पा.). (सन् १९८६), साहित्यका समाजशास्त्रीय चिन्तन, दिल्ली : मोडल टाउन।

ढकाल, नारायण (२०७२), नारायण ढकालका कथा, काठमाडौँ, फिनिक्स बुक्स।

पाण्डे, ताराकान्त (२०७३), मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र, ललितपुर : साझा प्रकाशन।

पाण्डेय, मेनेजर (सन् २००६), साहित्य के समाजशास्त्रकी भूमिका, (तेस्रो. संस्क.), चण्डीगढ : हरियाणा साहित्य अकादमी।